

צבא ומלחמה בהגות של הציונות הדתית¹

רון לובין

העימות הצבאי הקשה והמתמיד שעם ישראל שרוי בו במאה השנים האחרונות מעסיק באינטנסיביות רבה את החברה הישראלית כולה, אולם דומה שרק בציונות הדתית התגבשה השקפת עולם סדורה המבקשת לדון במלחמות ישראל במבט-על אידאולוגי. השקפה זו מופיעה בכתבים רבים של רבנים בציונות הדתית, ולא לה נודעת השפעה ניכרת על עיצוב תפיסותיהם של מי ששייכים לחברה זו. טענת היסוד של מאמר זה היא שרבני הציונות הדתית פיתחו תובנות חדשות אשר יצרו תשתית תאולוגית מקורית המביאה אותם לראות את העימות הפיזי שבין מדינת ישראל לאויביה בדרך ייחודית, שונה לחלוטין מזו הרווחת בחברה הישראלית הכללית.

התפיסות האמורות תומכות את יסודותיהן בהגותם של הראי"ה והרצי"ה קוק, והן זכו לפיתוח ולעיבוד על ידי תלמידיהם ותלמידי תלמידיהם. בספרו של הרב קוק אורות מופיע פרק ידוע שכותרתו "המלחמה" והוא מעין טקסט קנוני המשמש יסוד מעצב רב חשיבות

1 מאמר זה הוא פרק מתוך מחקר מקיף שטרם הושלם ונושאו: העימות בין ישראל לעמים בהגות הציונית דתית.

בגיבוש תפיסת המלחמה של רבני הציונות הדתית. פסקאותיו ופרקיו של ספר זה נערכו על ידי הרצי"ה קוק מתוך מחברותיו של אביו הראי"ה, אשר נכתבו בימי מלחמת העולם הראשונה. הרב קוק מתאר בהן זעזוע עמוק מהרוע ומהסבל המתגלים במלחמה, ועם זה הוא מביע ציפייה לשינוי דרמטי במצבה של האנושות שעתיד להתחולל מן המלחמה. את תקוותו להתרחשות חיובית ומטהרת שתבקע בעקבות המלחמה הוא מגדיר במונחים של גאולה.

הרצי"ה קוק נטל את דברי הראי"ה שעסקו במלחמתם של עמי אירופה אלה באלה והחיל אותם על מלחמות ישראל, שבעיניו מקדמות את הגאולה ההולכת וקורמת עור וגידים בזמננו.² רבנים יוצאי בית מדרשו של הרצי"ה השתיתו את תפיסותיהם העקרוניות של הראי"ה והרצי"ה גם על מערכות קונקרטיות שבהן התעמתה מדינת ישראל עם שכנותיה, ובכלל זה מלחמת לבנון השנייה. במאמר זה אתמקד בדבריהם של רבנים אלו.

הממדים המטאפיזיים של מלחמות ישראל בקרב רבני הציונות הדתית

בעימות הצבאי שבו נתונה מדינת ישראל אפשר להצביע על כמה היבטים רעיוניים וערכיים הרווחים במידה כלשהי בחוגי הציונות הדתית וייחודים להם. המשותף לכולם הוא ההסתכלות המטא-פיזית בעולם הריאלי פוליטי. התפיסה המטאפיזית של מלחמות ישראל מתבטאת היטב בהגדרת מלחמות ישראל כמלחמות ה', ובה אתמקד להלן. השקפה זו דוגלת בדעה שהעימותים המיליטנטיים בין עם ישראל לאויביו יש לראות בהם לא רק עימותים בין ישויות לאומיות שונות זו מזו אלא מלחמה בין אלוקי ישראל לאויביו הקמים נגדו. לתפיסה זו אפשר למצוא תימוכין במקורות מספרות חז"ל הקובעים ש"כל מי שקם כנגד ישראל כאלו קם כנגד הקב"ה".³ בדרשה לפסוק מספר זכריה (ב, יב) קבעו חז"ל: "כל הנוגע בכם נגע

2 הדיון בדברי הראי"ה והרצי"ה קוק אינו מענייננו במאמר זה. רק נציין כאן שהרצי"ה יצר מהפסקאות שליקט וערך תחת הכותרת "המלחמה" טקסט שניתן להבנה מיליטנטית ומקשר את תופעת המלחמה עם ההתקדמות לקראת הגאולה. טקסט זה הוא שהביא את לומדי תורת הרב קוק לקרוא וללמוד פרק זה כיחידה טקסטואלית ועניינית רציפה שבתודעת הלומדים מכוונת למלחמות ישראל בארצו, אף שאת פסקאותיו כתב הרב קוק בזמנים אחרים ובהקשרים אחרים, כאשר ברקע של כולם עומדת מלחמת העולם הראשונה שהתנהלה בין אומות העולם על אדמת אירופה, ועם ישראל כלל לא היה מעורב בה. הפרק שנושא את הכותרת "המלחמה" מופיע בספר אורות, ירושלים תשכ"ג, עמ' יג-יז, ואותו ערך הרצי"ה.

3 מכילתא דרכי ישמעאל, שירתא ו, מהדורת הורוויץ-רבין, עמ' 133-134.

בבבת עינו", והוסיפו: "אמר הקב"ה: 'כל המיצר לישראל כאלו הוא מצר לפני'".⁴ מדרשים אלה מניחים אפוא שיש קשר אונטולוגי בין עם ישראל ובין אלוקיו. את הזיהוי שבין עם ישראל לאלוקיו הביעו חכמים בימים שהיה עם ישראל נתון בצרה ובמצוקה מלחצם של צוררים, ואכן רעיון זה הופיע בבית המדרש של התנאים, ובראשם רבי עקיבא, בעתות הסבל במלכות רומא וגְרוּתיה.⁵

עם זה נראה שחכמי ישראל בדורות שלאחר מכן לא הרבו להשתמש בתוכנה זו, ודומה שגם היום לא נמצא רבנים שאינם מקרב הציונות הדתית שיזכירו אותה. אפשר שבעת החדשה איבד הזיהוי האונטולוגי מזוהרו עוד ביתר שאת הן משום שעיומותים בין עמים חדלו להיות טעונים במשמעות של מאבקים דתיים, הן משום שבעקבות תהליך החילון שהתרחש בעם ישראל התפוגג הזיהוי הטבעי שבין העם לאלוקיו.

אכן בתורת הראי"ה קוק מתנסח רעיון זה ביתר העמקה כאשר הוא נשען על מקורות קבליים. לפי תפיסה המופיעה בכתבי הרב קוק עם ישראל הוא חלק אינטגרלי של עולם האלוהות. לדבריו, "כנסת ישראל בעומק חפצה אינה מחולקת מהאלוהות כלל, אלא היא מלבשת את האלוהות המתגלה שבעולם הכללי".⁶ היסוד לעמדה זו מונח בזיהוי המצוי בספרות הקבלה בין כנסת ישראל ובין ספירת מלכות. לא בכדי מרבה הרב קוק להשתמש בכינוי כנסת ישראל, כינוי נרדף בספרות הקבלה לספירת מלכות. כנסת ישראל כמו ספירת המלכות מתווכת בין עולם האלוהות לעולם הארצי ומעבירה את השפע מהעולמות העליונים

4 שם, וכן בספרי זוטא לבמדבר יא, יא (מהדורת הורוויץ, עמ' 277). וראו עוד במדרש שוחר טוב סג, האומר על אומות העולם: "אילו היו יכולים לעלות למעלה ולעשות מלחמה עם הקב"ה היו עושים [...] ובשביל שאינם יכולים לעשות למעלה עושים למטה".

5 על רעיון הזהות האונטולוגית שבין הקב"ה לעם ישראל ומשמעותו ראו א"י השל, תורה מן השמים באספקלריה של הדורות, א, לונדון וניו יורק תשכ"ב, עמ' 65–86; ש' שפיגל, אבות הפיוט: מקורות ומחקרים לתולדות הפיוט בארץ ישראל, ניו יורק וירושלים תשנ"ז, עמ' 308–368; מ' איילי, האל המשתתף בצערם של ישראל, בתוך מ' אידל וש' הלר-וילנסקי (עורכים), מחקרים בהגות היהודית, ירושלים תשמ"ט, עמ' 20–27; ע' שרמר, "מדרש והיסטוריה", ציון, 72 (1) (2007), עמ' 15–18.

6 אורות (לעיל, הערה 2), עמ' קלט.

לתחתונים.⁷ לפיכך רואה בה הרב קוק "תמצית ההוויה כולה", ולדבריו "בעוה"ז נשפע תמצית זו באומה הישראלית ממש, בחומריותה ורוחניותה, בתולדתה ואמונתה".⁸

על פי השקפה זו מלחמות ישראל עם אויביו נחשבות בהגותם של הרצי"ה ותלמידיו עימותים שבהם צה"ל הוא נציגו של הקב"ה עלי אדמות. תפיסה זו נסמכת גם על הרוח המשיחית של התקופה ולפיה עם ישראל נתון בעיצומו של תהליך גאולה. לכן צבאו הוא מכשיר חיוני להתקדמות תהליך זה. וכותב הרצי"ה:

המשיח מחזיר קודם כל את הממלכתיות שלנו: מצווה דאורייתא שנשלוט בארץ ולזה צריך צבא [...] אנחנו חיילים של ריבונו של עולם בכל הצדדים, אם זה במובן הרוחני וגם במובן של כיבוש הארץ.⁹

אפשר לראות היטב כיצד במשמעות הרעיון בדבר הזיהוי של עם ישראל עם הקב"ה חלה תמורה דרסטית מצד משמעותו ואופי השימוש בו בין המקור שבדברי חז"ל ובין זה שבדברי הרבנים בימינו. אם במדרשי חז"ל בא זיהוי זה להביע את כאבו של האל אל נוכח הסבל של עמו, הרי בדבריהם של רבני הציונות הדתית הוא שואב את כוחו ואת משמעותו מהתעוררות הקץ המגולה ומאור הגאולה אשר החל לזרוח בארץ. אם בדברי חז"ל הרעיון בא לצקת קורטוב של נחמה בלבבות דוויים, הרי בדברי הרצי"ה וחוגו הוא מעניק הצדקה והעצמה לשימוש בכוח של צבא ישראל כצבא ריבוני שהוא גם צבא ריבוני של עולם.

הרב חיים דרוקמן, ממשיך מובהק של הרצי"ה, מחבר בין תכליתו של עם ישראל שתתממש באחרית הימים ובין תכלית מלחמותיו. הוא כותב שעם ישראל נועד להוביל את האנושות לקראת מציאות רוחנית אידאלית, ועל פי זה אומר הרב דרוקמן:

עם ישראל קיים על מנת להגשים את האידיאלים האלוקיים בעולם [...] על כן המאבק על קיום עם ישראל בארצו הוא מלחמת מצוה [...] שהרי זוהי מלחמה על גילוי ד' בעולם [...] זוהי המשמעות האמיתית של מאבקנו על קיומנו כעם ריבוני בארצנו.¹⁰

7 ג' שלום, פרקי יסוד, עמ' 259–307.

8 אורות (לעיל הערה 2), עמ' קלח; וראו ד' שוורץ, אתגר ומשבר בחוג הרב קוק, תל אביב 2001, עמ' 236; ב' איש שלום, הרב קוק – בין רציונאליזם למיסטיקה, ירושלים תש"ן, עמ' 109–113.

9 צ"י קוק, מתוך התורה הגואלת, א, רב.

הראייה במלחמותיה של מדינת ישראל מלחמות ה' הייתה אפשרית בנקל וכמעט טבעית כאשר היה מדובר במלחמות אשר היה אפשר בנקל לראות בהן מקדמות בעליל את תהליך הגאולה. כאלה היו מלחמת העצמאות ומלחמת ששת הימים. מבחינה זו הציבה מלחמת יום הכיפורים אתגר קשה לרבני הציונות הדתית אשר נדרשו להעניק לה פשר תאולוגי מחודש. אולם גם בעקבות מלחמה זו וחרף המשבר שהיא חוללה המשיכו רבני החוג לדבר על הזהות הגמורה שבין צבא ישראל ובין אלוקי ישראל. הנה כך כתב הרב יהודה עמיטל: "ישראל מייצג בעצם קיומו (ההדגשה במקור, ר"ל) את הרעיון האלוהי של יחוד ה'", ולכן "מלחמתם של הגויים היא מלחמה נגד ה'", ולפי שאינם יכולים להילחם נגד ה' הרי הם נלחמים נגד ישראל".¹¹

הרב זלמן מלמד כתב בבקשו לתאר את מהותה האמתית של המלחמה:

מאבק מתמיד בעולם בין עם ה' השואף לגלות מלכות ה' בעולם ובין "כל גויים שכחי אלוקים" הרוצים להשכיח את שם ה' בעולם [...] ועושים זאת על ידי מלחמה בעמו [...] מלחמה לאויבי ה' בכל הופעה של קדושה בעולם [...] נסיונות נואשים הם למנוע את תהליך הגאולה המתגלה והולך.¹²

האמונה שאנו בעיצומו של תהליך משיחי הביאה את רבני חוג מרכז הרב לגבש תפיסה שלפיה מלחמותיה של המדינה הן המשך למאבק נצחי בין אומות העולם המייצגות אנטי-קדושה ובין עם ישראל המייצג קדושה. לפי גישה זו, מאבקם של הערבים סיבתו לא סכסוך טריטוריאלי אלא רצון להציב מכשול בפני הופעת הקדושה בעולם.

הרב יצחק חי זאגא כותב: "אנו מוצאים היום מאומות העולם שמנסים ככל יכולתם באמצעים שונים ומשונים, להפריע ולעצור ח"ו את המהלך האלוקי העצום שמתחולל לעיניהם מאז שיבת ציון".¹³ לדעתו, כשם שיש לאלוהים כוונות נסתרות בפעילותו

10 "הגר-לאו, החיל והחוסן, צבא ומלחמה בהעמק דבר ובמשך חכמה, אור עציון תשמ"ט, עמ' ט', הקדמה לספר שנכתבה על ידי ח' דרוקמן.

11 "עמיטל, המעלות ממעמקים, ירושלים-אלון שבות תשל"ד, עמ' 19. וראו בסגנון דומה שם, עמ' 56: "ישראל – בעצם מציאותו – מייצג את האידאה האלוהית בעולם [...] מלחמה נגד ישראל משמעותה הפנימית היא מלחמה נגד ה'".

12 ז' מלמד, "מכתב לחלמיד", מורשה ז (תשל"ד), עמ' 64–65.

13 "ח זאגא, "בלבלנו את כולם", בראש יהודי 19, בשלח, ט"ו בשבט תשס"ז.

בהיסטוריה, כך יש לאומות העולם כוונות נסתרות שעיקרן ניסיון למנוע את הגשמת התכנית האלוהית. הרב שלמה אבינר חוזר לא אחת על רעיון זה בכמה וריאציות. בספרו מחיל אל חיל הוא מתאר את המתרחש בדורנו כמצב של התחברות גאולתית בין הקב"ה לעם ישראל, ובעיניו הגויים מנסים להפריע להתחברות זו: "אוי להם לגויים שמנסים להפריע לריבונו של עולם, מי מטיל כסותו בין לביא ללביאה בשעה שנזקקים זה עם זה".¹⁴

עם זה חשוב לציין שהראייה במלחמותיה של המדינה מלחמות ה' והראייה באויביה אויבי ה' איננה נדרשת בהכרח להנחה המוקדמת של אמונה במשיחיות העכשווית. הרב ישראל רוזן נוהג להדגיש שוב ושוב במאמריו את הממדים הדתיים של הסכסוך הישראלי ערבי, והוא חוזר ומזכיר שמדובר במלחמת דת. כאשר כותב הרב רוזן על המחאה התוקפנית מצד הערבים נגד פתיחת מנהרת החשמונים בעיר העתיקה, הוא קובע: "כי בלב הקונפליקט היהודי-ערבי שוכן גם סכסוך דתי". הוא סבור שמדובר לא בהיבט מלאכותי אלא במרכיב שורשי של הסכסוך, ולדעתו "מלחמת-דת היא הדלק המזין את הלהבה".¹⁵ למסקנה זו הוא מגיע שנים אחדות אחר כך מתוך התבוננות בפעולות ההרג של המחבלים המתאבדים, ולדעתו "מצעד המתאבדים מלמד למי שטרם הפנים זאת כי אכן לפנינו מלחמת-דת".¹⁶

בעיני רבני הציונות הדתית מלחמות ישראל שבזמננו הן המשך למערכות עם ישראל לדורותיו, כאשר צה"ל ממשיך את מסורת עם ישראל המקראי במאבקיו עם אויביו. הרב יעקב אריאל כותב לאחר מלחמת לבנון הראשונה:

מלחמות ישראל עפ"י תפיסת התורה אינן רק מלחמות בין עמים, אלא מלחמות בין אידיאות [...] אויבי ישראל הם אויבי ה' אלוהי ישראל, ונצחון ישראל אינו נצחון אנושי, אלא נצחון הרעיון האלוהי.¹⁷

14 ש' אבינר, מחיל אל חיל, א, בית אל, תש"ס, עמ' 248.

15 י' רוזן, "הפרוטוקולים של זקני המנהרה", שבת בשבתו 617, י"ט בתשרי תשנ"ז.

16 י' רוזן, "מתאבדים עליך ישראל", י"ט בסיוון תשס"א.

17 י' אריאל, "חרבות ואתים", תחומין ד (תשמ"ג), עמ' 192. המקור לדברים בפירוש רש"י לפסוק "ויפוצו משנאיך מפניך" (במדבר י', לה): "אלו שונאי ישראל, שכל השונא את ישראל שונא את מי שאמר והיה העולם". חידושו של י' אריאל בהחלת רעיון זה גם על מלחמות ישראל בימינו. דומני שביהדות החרדית למשל החלה כזאת איננה מקובלת.

רעיון יסוד זה התחדד עוד ביתר שאת בדבריהם שנכתבו בעקבות מלחמת לבנון השנייה. מלחמה זו הניבה שוב יכול רב של שיחות ומאמרים שהדגישו את הממד הדתי רוחני של המאבק בין ישראל לאויביו. במאמר שנכתב בעיצומה של מלחמה זו כתב הרב אריאל: "כל עימות בין עם ישראל לאויביו, גם אם הוא נראה פוליטי, או אפילו כלכלי, הוא בעצם עימות דתי, בין אלוהי ישראל לבין טעותם של אויבי ישראל".¹⁸ כיוצא בזה קובע הרב אלעזר אהרונסון, ראש ישיבת ההסדר בחולון: "כל מלחמה נגד עם ישראל היא מלחמה נגד הקב"ה".¹⁹ הרב אליעזר שנוולד, ראש ישיבת ההסדר במודיעין, הטעים שעם ישראל הוא עמו של הקב"ה, ולכן לדבריו מלחמת ההישרדות שלו היא מלחמת ה' "מלחמת ההישרדות של האמונה המונותיאיסטית בעולם".

הרב אבינר העלה בתקופת המלחמה את השאלה "ולמה לוחמים נגדנו?" וענה עליה תשובה חדה והחלטית: "כי אנו עם ד'".²⁰ הרב יעקב אריאל שאל במאמר אחר שלו: "האם גם מלחמת בין המצרים בלבנון ובעזה היא מלחמת ד' " או שמא מלחמה על הבית, על הביטחון ועל הפגיעה בריבונות ישראל?" תשובתו חד משמעית:

מלחמת קיומו של עם ישראל אינה אינטרסנטית. היא מלחמה על ד' אלוהי ישראל [...] עם ישראל לא הולך לכבוש לו ארץ רק לצורך קיומו הפיזי. הוא הולך להפיץ את תורת ה' בעולם ולשם כך הוא זקוק למקום.²¹

בנו של הרב אריאל, הרב עזריאל אריאל, המשמש רב היישוב עטרת, שואל באופן כללי על מלחמות ישראל: הלוא מדובר במלחמות על הקיום, אשר מקובל להגדירן "עזרת ישראל מיד צר הבא עליהם", ומדוע אפוא הן נקראות גם מלחמות ה'? בתשובתו מציין הרב עזריאל אריאל שאם כל עם קיים למען עצמו, הרי עם ישראל קיים למען ייעוד, ולכן בעצם קיומו הוא

18 י' אריאל, "בשם הדת", מעייני הישועה 262, שופטים, ב' באלול תשס"ו.

19 א' אהרונסון, "ולא תחנם", שבתון, פרשת ואתחנן, 274, י"א באב תשס"ו.

20 ש' אבינר, "עת מלחמה", מעייני הישועה 265, נצבים וילך, כ"ד באלול תשס"ו.

21 אריאל (לעיל, הערה 18).

מבטא את היותו עם ה', אף אם הדבר אינו ניכר באורחות החיים של רבים מבניו. לפיכך מלחמה על עצם קיומו מלחמת ה' היא.²²

העובדה שמול צה"ל עמד במלחמה זו ארגון החיזבאללה, אשר בשמו ובאידאולוגיה שלו בולטים האלמנטים הדתיים, סייעה בידי הרבנים להדגיש את המרכיב הדתי רוחני שבעימות. כבר בעת המלחמה עצמה הדגישו רבנים וראשי ישיבות הסדר שמדובר בעימות בין יהדות לאיסלאם. עימות זה, כותב הרב שינוולד, הוא בין שני קצוות: "בקצה האחד עם ישראל עמו של הקב"ה", אשר מדינתו היא כלשון הרב קוק שהוא מצטט "יסוד כסא ה' בעולם" (אורות קכא), ובקצה האחר הארגון אשר "קורא לעצמו חיזבאללה, מפלגת האל, ומתיימר לייצג את האל עלי אדמות". על פי השקפתו "האמונה היא יסוד כוחם והיא תביא אותו לניצחון. ועל כן הם הדפיסו על דגלם הצהוב אמרה מהקוראן: רק עדת אללה הם המנצחים".²³

גם הרב יהושע וייצמן, ראש ישיבת ההסדר במעלות, מדגיש שאויבנו באים בשם "אללה" וערכיו, וכביכול מתיימרים לשאת שם שמים בעולם (ושמותיהם נקבעים בהתאם: חיזבאללה ונסראללה). ואלה דברי הרב וייצמן:

המלחמה שאנו נלחמים בעת כתיבת שורות אלה היא מלחמה רוחנית, מלחמת ערכים בין נושאי דבר ד' בעולם ובין מתנגדיהם [...] כיום המלחמה איננה על שטח כבוש, ולא על סיבה חיצונית אחרת. זוהי מלחמה על הרוח בלבד – מי נושא את דבר ד', ואילו ערכים שולטים בעולם.²⁴

רבני הציונות הדתית סבורים שראיית העימות בין מדינת ישראל לאויביה בהיבט דתי מובנת היטב גם לארגוני המחבלים אשר לוחמים בה. לדעתם, גם האויב אינו סבור שהוא נלחם על אינטרסים חומריים אלא נאבק בידועין נגד היהדות ונגד אלוהי ישראל. "אויבנו רואים במלחמה זו מלחמת דת", כותב הרב אריאל, "הם באים בשם 'אללה', ולמרבה הפרדוקס, אותו אל אחד שגם אנו מאמינים בו".²⁵

22 ע' אריאל, "אויבי ישראל ואויבי ה'", באהבה ובאמונה 352, בהעלותך, תשס"ב.

23 א' שנוולד, "מלחמת בין המצרים והקצוות", עולם קטן 65, ואתחנן, י"א באב תשס"ו.

24 י' וייצמן, "נמרים מנייר", מעייני הישועה 264, כי תבוא, י"ז באלול תשס"ו.

25 אריאל (לעיל, הערה 18).

הרב דב ביגון, העומד בראש מכון מאיר, כותב אף הוא:

גם מלחמות ישראל בימנו, ממלחמת השחרור דרך כל המלחמות שהיו כולל המלחמה הנוכחית, אויבי ישראל הנלחמים בנו אמנם באים בשם אללה אבל באמת הם נלחמים באלקי ישראל.²⁶

במאמר אחר מתאר הרב ביגון את לוחמי החיזבאללה ואת האויבים המוסלמים בכלל כממשיכי דרכם של אויבי ישראל בכל הדורות, אשר "מטרתם לכבות את האור האלוקי המתגלה דרכנו". הוא מוסיף וטוען שיש קיטוב קיצוני באנושות: "מלחמתנו היא מלחמת בני אור בבני חושך. בני החושך בדורנו הוא ציר הרשע בעולם לעת כזאת שמטרתם לכבות את אורם של ישראל ח", תקוותם ואורם של האנושות". פירוש הדבר לדעתו "שהם שואבים את כוחם ורוחם מאללה שלהם, מהקוראן ומדברי מוחמד", ולכן "יש להעמיד מולם עם וצבא חדור באמונה חזקה".²⁷ וכך קובע גם הרב מנחם מן, איש נצרים בעבר: "אם מפרשים אותן (=את מלחמותינו) כסכסוך טריטוריאלי או כמאבק לעצמאות גרידא, חוטאים לאמת. אויבנו כבר מבינים יפה שהמלחמה אינה על טריטוריה אלא מלחמה על מהו שם ה'".²⁸

רבנים אחרים מציינים שאין מדובר רק בהחטאת האמת אלא בשגיאה הרת גורל. לדברי הרב וייצמן, שורש הכישלון של צה"ל בלבנון הוא התפיסה השגויה של מהות המלחמה. העובדה שהאויב ער למרכיב הדתי רוחני של המאבק, מה שאין כן העם בישראל, היא שמדלדלת את עצמתו של צה"ל.²⁹ דברים ברורים בסוגיה זו השמיע הרב עזריאל אריאל, הקובע שכאשר עם ישראל במלחמה עליו להטמיע את ההכרה בהיותו עם ה' ולכן עליו להבין שהוא נלחם את מלחמות ה'. כאשר עם ישראל אינו מכיר בעובדות אלו הוא מתקשה לגייס תעצומות נפש כדי להילחם, אינו מגלה נכונות לקחת סיכונים ולהקריב למען הניצחון,

26 ד' ביגון, "ככלי יוצר תנפצם", באהבה ובאמונה 574, מטות מסעי, כ"ו בתמוז תשס"ז.

27 ד' ביגון, "נחמו נחמו עמי", באהבה ובאמונה 576, י"א באב תשס"ו.

28 מ' מן, "לנוגה ברק חניתך", באהבה ובאמונה, חנוכה תשס"ז. יצוין שבתוך הדברים נחשף הבדל מסוים בין הרבנים בדבר הדרך שבה יש לראות את האל שבו מאמינים המוסלמים לעומת אלוהי ישראל. הרב אריאל קובע בבירור שלמרבית הפרדוקס זהו אותו אל, וייתכן שלזה מתכוון גם הרב מן הסבור שיש כאן מלחמה על מהות שם ה', וכנראה מדובר באותו אל ועל רצונו מתנהל הוויכוח. אולם מדברי הרב ביגון נראה שהוא רואה באללה ניגוד לאלוהי ישראל.

29 וייצמן (לעיל, הערה 24).

ובמקום שיוציא מקרבו כוחות נפש כדי להכות באויב מתעוררים אצלו רגשי רחמים וחמלה שלא במקומם.³⁰ כמותם גם הרב שמואל אליהו, רבה של צפת, שואל בכותרת מאמרו מאותם ימים: "איך מתגברים על האיום האיראני?" ובתשובתו מציין את ההכרה בממד הדתי כמפתח לניצחון.³¹

אירועי השנים האחרונות הביאו אפוא את רבני הציונות הדתית לראות בעימות המיליטריסטי שבין מדינת ישראל לאויביה עימות בין-דתי. עימות זה מצטייר בעיניהם ברוח ספרו של סמואל הנטיגנטון "התנגשות הציביליזציות" כעימות שבו מלחמתו של העם היהודי בעמי ערב אין עיקרה סכסוך טריטוריאלי ולא מאבק בין ישויות לאומיות על אינטרסים מדיניים ביטחוניים אלא מאבק על האמת הדתית ועל המוסר הדתי.

התועלת הרוחנית שבמלחמות

בבית המדרש הנדון מלחמות ישראל נחשבות גם אמצעי יעיל לטיפול במצבו הרוחני של העם. בדרך ביקש הרב יהודה עמיטל, ראש ישיבת הר עציון, להסביר את מלחמת יום הכיפורים שהסבה לו כאב נפשי גדול, ואלה דבריו: "אחרי כינון מלכות ישראל, יכולה להיות למלחמה משמעות אחת בלבד: צירופה, זיקוקה וליבונה של כנסת ישראל. לזעזע את כנסת ישראל כדי לצרף אותה".³²

רבנים רבים בעלי השפעה עושים צעד נוסף ומראים שמלחמות באשר הן לא רק יוצרות תהליכי זיכרון והוצאת סיגים אלא אף מסוגלות לחשוף, לפתח ולחדש תכונות רוחניות ונפשיות רבות ערך. לפי תפיסה זו אין צורך למצוא פשר ומשמעות קונקרטיים לכל מלחמה מצד תפקידה בתהליך הגאולה. הרב יעקב מדין מפרט במאמר ארוך על המלחמה כתופעה רוחנית בעולם תכונות חיוביות רבות שהמלחמה מגלה ומטפחת: "הכנעת האדם, מסירות נפשו, הקניית משמעות לאדם" ועוד.³³ הרב יהושע צוקרמן כותב על תכונת הגבורה המפוארת

30 אריאל (לעיל, הערה 22).

31 ש' אליהו, "איך מתגברים על האיום האיראני?", מעייני הישועה 266, ערב ראש השנה תשס"ז.

32 עמיטל (לעיל, הערה 11), עמ' 28.

33 ' מדין, "המלחמה כתופעה רוחנית בעולם: איבר חיוני או ספחת", ערכים במבחן המלחמה, עמ' 91–143. הציטוט מתוך דברי סיכום של המחבר לחלקו השני של המאמר בעמ' 115.

שיוצאת אל הפועל במלחמה, כאשר הגבורה המתבטאת בחיילי ישראל מדגישה את כוחותיהם הטובים ואת הניגוד שבינם ובין האויב.³⁴

הרעיון היסודי האומר שמלחמות תורמות להתפתחות כוחות הנפש של בני אדם ושל עמים מקורו בדברי הראי"ה קוק בפרק המלחמה שבספרו אורות. ואלה דבריו:

המלחמות מעמיקות את הערך המיוחד של כל עם, עד שמתבלטת צורתו ויוצאת אל הפועל בהגמרה בכל פרטי עמקיה. ישראל הוא האספקלריא הכללית של כל העולם, וכל זמן שיש עם בעולם, שלא יצא אל הפועל הגמור בכל תכסיסיו, יש כחות לעמת זה באור הספוג של כנסת-ישראל. על-כן בכל זמן שמלכיות מתגרות זו בזו יוצאים אל הפועל ציורים מיחדים להשלמתם של העמים, וממילא יולד כח-השלמה בכנסת-ישראל והיא מצפה לרגלו של משיח שיבוא ויפיע במהרה בימינו.³⁵

יושם אל לב שהרב קוק מדבר בקטע זה על תפקיד מלחמותיהן של אומות העולם ולא על מלחמות שבהן עם ישראל שותף. הוא סבור שיש חיוניות רבה להתפתחות אופיין הייחודי של האומות השונות כיוון שעם ישראל הוא אספקלריה של כל העמים. תלמידי בית מדרשו באו בזמננו והחילו תפיסה זו על מלחמותיה של מדינת ישראל וכך גזרו מסקנה שאינה מחויבת המציאות. היה אפשר להחזיק בתפיסת הרב קוק לגבי אומות העולם ועדיין להניח שעם ישראל נועד להיות עם של שלום ושל רוח ולא עם של מלחמה וכוח, ולכן הוא נועד להוציא מקרבם את כוחותיו הגנוזים דווקא על ידי שימוש בפוטנציאל השכלי והיצירתי אשר לו ולא על ידי מלחמות. דומה שרוב דבריו של הרב קוק, גם אלה המובאים בפרק המלחמה שבספר אורות, תומכים ומחזקים פרשנות זו. ברם תלמידי תלמידיו העדיפו להחיל את דבריו ישירות ובפשטות גם על מדינת ישראל ומלחמותיה.

הרב צבי טאו, העומד בראש ישיבת הר המור, כותב בהרחבה על התפקיד של מאבקי עם ישראל באויביו הן בזמן המקרא הן בזמננו, וזו לשונו: "דרך המאבק הזה ודרך כל ההתגברות הזו, יוצא עם ישראל לפועל מחושל ומחוזק יותר, עצמיותו הפנימית יוצאת אל הפועל".³⁶

34 "צוקרמן, "המלחמה", בתוך "אפשטיין (עורך), בין עם לארצו, נצרים תשס"ג, עמ' 125.

35 אורות (לעיל, הערה 2), עמ' טו.

36 צ' טאו, לאמונת עתנו, א (תשנ"ד), עמ' קכח.

הוצאת הכוחות הגנוזים בעם ישראל אל הפועל חיונית בעיקר בתקופתנו, שבה אנו באמצע תהליך הגאולה. אם אנו מתמהמהים בעשיית הדברים הנכונים "אזי הקב"ה יעמיד את האומה בפני לחצים וקשיים כאלו אשר יכריחו אותה להוליד מתוכה כוחות חיים בריאים ורעננים המסוגלים להתגבר על כל המשברים ולפעול את הגאולה"³⁷. הרב טאו מתאר את מאבקי ישראל באויביו בדפוסי חשיבה דיאלקטיים האופייניים לבית מדרשו של הרב קוק.

אף הרב שלמה אבינר עומד על התועלת הרוחנית שבמלחמה, שמתבטאת בעיקר בתרומתה לזיכוכו של עם ישראל באמצעות המלחמה:

האופי העצמי של עם מתגלה על-ידי המלחמה [...] כל מלחמה מבגרת, מוציאה אותנו יותר מבוררים ויותר מזוככים ומצעידה אותנו שלבים אחדים קדימה. יסוד ההתגברות שבמלחמה, מעמיק, מבהיר ומרומם את הכרתנו הלאומית. על-ידו אנו קונים בגרות לאומית ומוציאים לפועל את מסירות הנפש שהיא הגילוי היותר פנימי של נשמת האומה.³⁸

הרב אבינר סבור אפוא שכל מלחמה מוציאה מן הכוח אל הפועל את תכונותיו הפנימיות הייחודיות של העם, ובעצם עובדה זו יש לה תפקיד חיובי וקונסטרוקטיבי. הוא רואה במלחמה תופעה הכרחית לשם פיתוח סגולות של העם אשר מוציא אל הפועל את כישוריו על ידי המאבקים עם אומות העולם, ואלה מאלצים אותו להתגבר ולהתקדם. הרב אבינר עורך אנלוגיה בין התפתחות היחיד להתפתחות העם וסבור שכשם שילד מתקדם ומתגבר באמצעות התמודדות עם מכשולים כך האומה מגבשת את תכונותיה דווקא על ידי הסכסוך והמאבק.³⁹

בהמשך לתפיסה זו הציע הרב אבינר את הסברו למלחמת יום הכיפורים. הוא קובע שקורותיה של המלחמה "שייכים למהלך גאולתנו", ומטרתה הייתה צורך לעורר את האומה

37 שם, עמ' קלח.

38 אבינר (לעיל, הערה 14), עמ' 49.

39 שם, עמ' 20–22. בספר אחר שלו מפרש הרב אבינר את המאמר "המלחמה", ובו הוא מציע עוד דימויים הבאים להבליט את האופי ולברר את הייחודיות מתוך מאבקים, כגון מלחמתם של בעלי תריסין הלוחמים מלחמתה של תורה בהתנצחות מילולית, ומאבקים של בני זוג בעול ובעמל החיים. ראו ש' אבינר, פירוש ארץ ישראל, המלחמה, בית אל תשס"ז, עמ' 214 והערה 64.

מתרדמתה, ליצור זעזוע חזק שיביא לגילוי ולהעמקה של תכונותיה הייחודיות, בראש ובראשונה תכונת מסירות הנפש הגנוזה בנפש האומה.⁴⁰ גילוי התכונות העצמיות של עם ישראל מתקשר כמובן במישרין לקידום הגאולה, המחייבת את הזיכוך וההוצאה אל הפועל של תכונות עם ישראל.

דברים אלה של רבני הציונות הדתית הרואים במלחמה כוח מלכד ומאחד בכל הנוגע לחברה ולאומה, ומכשיר שבאמצעותו הפרט והחברה כאחד מוציאים מתוכם תעצומות נפש ומגבשים את כוחם ואת חוסנם, קרובים מאוד לגישות שרווחו באירופה בראשית התפתחותן ההיסטורית של המדינה והאומה המודרנית ולתפיסות הרומנטיות לאומיות שרווחו במאה השמונה עשרה ובמאה התשע עשרה. ההכרה בערכה של המלחמה לשם חיזוק וגיבוש הנרטיב הלאומי ולמען ליכוד החברה בזהות הלאומית אומתית בלטה בעת בנייתן של מדינות הלאום האירופיות. לדוגמה, מובילי המהפכה הצרפתית וקיסר צרפת, נפוליאון בונפרטה, בבקשם ליצור, לבנות ולחזק את המדינה והאומה הצרפתית, מיקדו את כוחם במאבקים הן נגד איזמים חיצוניים הן נגד כוחות מאיימים מתוככי החברה. מאבקים ומלחמות אלו באו מכפייה ונעשו בכוח הזרוע ובאכזריות רבה.⁴¹

התפיסה שהמלחמה כשהיא לעצמה מקנה משמעות לאדם ולקהילה שבה הוא חי ותורמת לרענון וחיידוש של כוחותיהם קרובה מאוד להגיגיו של הָגֵל על תופעת המלחמה. הָגֵל היה סבור שהמלחמה מחדשת אצל האדם כוחות נפש מיוחדים ומלמדת אותו על מוגבלותו. ההתנסות במלחמה מביאה את האזרחים להפנות עורף לאינטרסים החומרניים שלהם ולהתנערות מהשקיעה בנוחותם האישית וברווחתם. תחת זאת הם למדים לתרום מעצמם למען האינטרסים של הקולקטיב. כשם שמשב הרוח מציל את הים מפני העובש, טען הָגֵל, כך המלחמה מצילה כל עם מפני הניוון שהיה עלול להתפשט בקרבו בגין השלווה

40 אבינר (לעיל, הערה 14), עמ' 28.

41 ראו בספריו של צ'ארלס טילי על בניין המדינה והאומה באירופה המודרנית:

C. Tilly, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, Basil Blackwell, 1990; C. Tilly, "War making and state making as organized crime", in P. Evans, D. Rueschemeyer and T. Skocpol (Eds.), *Bringing the State Back in*, Cambridge 1985; C. Tilly and G. Ardant, *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton 1975.

הממושכת.⁴² מעלותיה של המלחמה ברענון רוחו של העם וביצירת אחדות מרוממת היו כה חשובות בעיניו עד שהרחיק לכת וטען: "מפעם לפעם חייבת הממשלה לזעזע את אזרחיה בפנימיותם על ידי מלחמות, כדי שלא לתת ליחידים לשקוע בהתבדלותם, וכך לגרום להתפרקותו של הכלל ולגוויעתה של הרוח המשותפת".⁴³

גישה זו מובאת גם אצל כותבים רומנטיים לאומיים אחרים, ובמהלך המאה העשרים התפתחו ממנה הפאשיזם האיטלקי והגרמני שהעלו על נס את המלחמה והיללו את חוויית הקרב. לדידם, המלחמה היא כרטיס הביקור של הפרט להווייה המציאותית והיא המחלצת אותו מן הניוון והשקיעה הרוחנית. על הפרט והחברה שבה הוא חי לראות במלחמה כוח מחדש, מרענן ומחיה שבו הקהילה האומתית מחדשת את קשריה עם הטריטוריה שעליה היא יושבת ומעמיקה את הזהות שעליה היא בנויה. נראה שהיחס למלחמה משתלב בדרך הטבע בפיתוח מדיניות של לאומיות אתנית אורגנית שהיא בהגדרתה אקסקלוסיבית ובעלת זיקה מיוחדת לטריטוריה קונקרטיה ולקשר דם מסוים.⁴⁴ נתונים אלה הולמים במידה רבה את האידאולוגיה הציונית דתית. על כן אך טבעי הוא שמבט חיובי על תופעת המלחמה כפעילות מחשלת ומצרפת מופיע במשנתם של רבניה, כשם שהופיע בניסוחים שונים בקרב אנשי רוח ומנהיגים אירופיים הקשורים לסגנון כלשהו של לאומיות רומנטית.

42 גר"פ הגל, הפילוסופיה של המשפט, סעיף 324. מובא כאן על פי ש' אבינרי, תורת המדינה של הגל, תל אביב, עמ' 208.

43 גר"פ הגל, פנומנולוגיה של הרוח, עמ' 474. מובא כאן על פי אבינרי (שם), עמ' 210. יצוין שאבינרי מנסה לרכך את המשמעות של דברי הגל הללו ולטעון שבעיניו מעלתה של המלחמה שהיא מעמתת את האדם עם המוות וכך מחנכת אותו להיות ער לרפיסות ולארעיות של הקיום האנושי. אין הוא רואה את מעלותיה בהתפשטות המדינה ובהאדרת כוחו של השליט – תופעות הרוחות במדינות טוטליטאריות.

44 על ההבחנה בין אומות אתניות אורגניות לאומות אזרחיות איגודיות ראו:

H. Kohn, *The Idea of Nationalism: A Study in its Origins and Background*, New York: Macmillan, 1944; A.D. Smith, *The Nation in History*, New-England: University Press of New-England, 2000.

ההגות הרומנטית לאומית של אירופה במאות השמונה עשרה והתשע עשרה מתבטאת בעיקר בנסיכויות של הקיסרות הרומית הקדושה (לימים גרמניה) והשתקפה בפילוסופיה, בספרות ובאמנות. על הפאשיזם הנשען על הזרם הרומנטי ראו למשל:

F.K. Guenther, "The Nordic Race as Ideal Type", G. Mosse (Ed.), New York 1966, pp. 61–65.

האמנם מיליטריזם דתי?

האם השקפת העולם של הרבנים אשר תוארה עד כה עשויה ליצור תשתית למיליטריזם בציונות הדתית? אין ספק שככל שמדובר במיליטריזם במובנו הצר והנוקשה, התשובה היא שלילית, ועל מנת להבהיר עניין זה ראוי לציין בקצרה את מאפייניו של המיליטריזם.⁴⁵

ביסודו המיליטריזם מפאר את המלחמה ומחשיב את תפקידה בהיסטוריה. הוא מעלה על נס את המסגרת הצבאית, את סמלי הצבא, מנהגיו והליכותיו. הוא תומך בגיוס החברה לצרכי הצבא, ובנקיטת מדיניות חוץ תוקפנית. המיליטריזם מתבטא בשני תחומים: האחד – תפיסה מדינית בדבר אופי היחסים בין האומות, והאחר – גישה חברתית למקומם של הצבא ואנשיו בחברה. בתחום הבין לאומי המיליטריזם גורס שבין המדינות שוררת מלחמת קיום וכי המאבק הוא תוכן עיקרי בחיים האנושיים. תפיסה זו מקובלת בחוגים מיליטריסטיים לא רק כתיאור עובדתי אלא גם כעמדה נורמטיבית המצדיקה את המצב. המיליטריזם רואה ביחסים בין האומות תחרות להישרדותם של הטובים ועל כן מקובל לכנות תפיסה זו דרוויניזם חברתי. מיליטריסטים קיצוניים ראו במלחמה צורך ביולוגי והיו שדיברו אף במונחים של קדושת המלחמה.

המיליטריזם הקלאסי אינו מקדש את המלחמה, אולם הוא רואה בה מעלות רבות וחשובות הן מצד האדם כאינדיבידואל הן מצד החברה, ואלה מעניקות לה ערך חיובי מאין כמוהו. הוא סובר שהמלחמה מביאה למימוש תכונותיו הנאצלות של האדם ומחנכת אותו לאומץ לב, לגבורה ולמסירות למען החבר ולמען החברה כולה. בצד החברתי המלחמה מקדמת את החברה ומשמשת קטליזטור חיוני להתפתחותה. תפיסות מיליטריסטיות שמות את הקולקטיב לפני האינדיבידואל ומדגישות את ערכי הפטריוטיות ואת התרומה למדינה ונוהגות להמעט בערכם של מאמצי שלום שבעיני המיליטריסטים נחשב אפיזודה חולפת והתמשכותו עלולה להיות גורם מזיק ומנוון. המיליטריזם מופיע לא אחת בקרב חוגים רומנטיים לאומיים ויוצר הסתייגות מכל נימה של ביקורת כלפי הצבא. במדינות שבהן המיליטריזם צובר כוח הוא מרומם את מעמד הקצונה הבכירה ופעמים רבות מבקש להשליט משטר שבראשו יעמדו אנשי צבא. תופעה זו של רצון להשליט אנשי צבא בראש רחוקה מעולמם של אנשי הציונות הדתית. לעומת זאת תופעה אחרת שניתן לכנותה "מיליטריזם

45 הדברים המובאים כאן בעניין הגדרותיו ומאפייניו של המיליטריזם מבוססים על סיכומו הבהיר של י' הרבני, מלחמה ואסטרטגיה, תל-אביב 1990, עמ' 288–289, וכן על ההקדמה של א' בן-אליעזר לספרו: דרך הכוונת: היווצרותו של המיליטריזם הישראלי, 1936–1956, תל אביב תשנ"ה, עמ' 20–24.

אידיאולוגי-תרבותי" מתאפיינת בעיקר בנטיה לפתור בעיות פוליטיות בדרך צבאית, והיא רלבנטית לענייננו.

בקרב רבני הציונות הדתית מתקבלת תופעת המלחמה בשוויון נפש מסוים לעומת המקובל בשאר חלקי החברה, ויש הערכה חיובית של המלחמות כאירועים המיטיבים עם העם. כאמור, המלחמה נחשבת גורם מאחד ומלכד של האומה ומעוררת את העם מתרדמתו, ובמהלכה חיילי מדינת ישראל ואזרחיה מפתחים את סגולותיהם, חושפים את תכונותיו הייחודיות של העם ומגלים תעצומות נפש ומסירות נפש רבות ערך וחשובות מאוד. מלבד זה בעקבות ההיבט הטלאולוגי שבתפיסה ההיסטוריוסופית המקובלת בציונות הדתית המלחמות מלוות בציפיות להגשמת תקוות דתיות של התקדמות תהליך הגאולה. מארג חשיבה זה נשען על הלכי רוח מובהקים של רומנטיקה לאומית, שכאמור פעמים רבות משמש חממה אידאלית להתפתחותו של מיליטריזם. ההגדרה של הצבא כקודש ושל כלי הנשק ככלי קודש, כפי שכבר ניסח זאת הרצי"ה, הולמת בהחלט תפיסות מיליטריסטיות:

קדושת מדי הצבא בישראל היא קדושה עצמית מקורית. זו קדושת כל מכשירי המצווה, מכל הצדדים, מכל הטנקים, קדושת הטנק שלנו שיופיע מחר [במצעד צה"ל, ר"ל]. כל הטנקים ושאר כלי הנשק, בין שהם מתוצרת עצמנו בין שהם מתוצרת הגויים, כולם שייכים לקדושה הזאת.⁴⁶

לבד מזה הציונות הדתית בהנהגת רבניה מגלה הסתייגות ממתחת ביקורת על פעולותיו של צה"ל נגד אויבי המדינה, והביקורת שהיא עצמה מותחת על תפקודו ניתכת על הגבלת השימוש בכוח, על ריסונו של הצבא ועל שאינו מיליטנטי ואגרסיבי דיו, לשיטתה. לזה נוסף את המגמה הבולטת בקרב החברה הדתית ציונית בהנהגת הרבנים לגלות הסתייגות נמרצת מכל ניסיון לקדם הסכמי שלום והטלת ספקנות בכל מאמץ שנעשה בכיוון זה. הקול הדומיננטי בחברה זו סבור שיש לראות במצב המלחמה מצב של קבע עד לבוא הניצחון המשחי המיוחל. כאמור כל אלה הם מאפיינים מובהקים של הלכי רוח מיליטריסטיים.

אף על פי כן סבורני שרבני הציונות הדתית מפעילים מנגנוני הגנה מפני היסחפות לכיוונה של אידיאולוגיה מיליטריסטית. היו רבנים שהכירו דברים שכתבו פילוסופים גרמנים בשבחה של תופעת המלחמה, והללו שימשו בעיניהם תמרוך אזהרה המחייב הבעות נמרצות של

46 ש' אבינר (עורך), שיחות הרצי"ה על ארץ ישראל, ירושלים תשס"ה, עמ' 268–269.

הסתייגות. כך הרב מ"צ נריה מצטט מכתביהם של הגל וניטשה שדיברו בהערצה על המלחמה. הוא מסתייג מדבריהם ומעמיד כנגדם את חזון השלום המקראי.⁴⁷ הרב שנוולד כותב אף הוא נגד הפיכת המלחמה למושא הערצה, כפי שאירע בעמים מסוימים, ומדגיש שבניגוד לכך "בעם ישראל נתפסת המלחמה כהכרח בלתי רצוי".⁴⁸

רבני הציונות הדתית זהירים אפוא מלהסיק מסקנות מרחיקות לכת הרואות במלחמות את האופציה המועדפת לשם חישול הרוח של העם. יתרה מזו, הם הדגישו לא אחת שיש להסתייג מששון אלי קרב, והסתייגותם מושתתת על שני אדני יסוד רעיוניים: האחד – מעמדו של ערך השלום במקורות היהדות, והאחר – ההכוונה להעדפת הרוח על הכוח, כאשר באתוס הרוחני הם רואים תכונה של יעקב ושל עם ישראל, ובחורב הם רואים את אומנותו של עשו המאפיינת את תרבות הגויים.⁴⁹ מלבד זה יש מודעות מחודדת אצל הרבנים לרגישות המוסרית הרווחת בימינו בעניין השימוש באלמות ובתוקפנות. לפיכך פותח הרב מדן את מאמרו במעין הצהרה: "ריח המלחמה הנוסף מן המאמר עשוי להטעות את הקורא בכל הנוגע למגמת כתיבתו [...] אין כוונתנו בדברינו להטיף לשאיפה לכתחילה למלחמה".⁵⁰

ברם ההצהרה המסייגת אינה יכולה להקחות את הרושם שבהחלט יכול להיווצר מדברי המאמר אשר מעלה על נס את חיוניותה של המלחמה לקידום תהליכים רוחניים. לדבריו, המלחמה אינה רצועת מרדות מקרית כלפי עם ישראל אלא "ביטוי להופעת שכונה"⁵¹ וגילוי של מלכות ה' עלי אדמות.⁵² "הופעת הקב"ה כקובע גורל העמים ומנווט ההיסטוריה באה

47 ר' האס (עורך), ישראל במדינתו – מאורות נריה, קריית מלאכי תשנ"ח, עמ' 81.

48 א' שנוולד, "מבנה הצבא בישראל", בתוך א' שנוולד (עורך), ספר הראל, חיספין תש"ס, עמ' 282.

49 בשני נושאים אלה עוסקים פרקים אחרים של מחקרי.

50 מדן (לעיל, הערה 33), עמ' 91–92.

51 שם, עמ' 97.

52 שם, עמ' 114.

לידי ביטוי דווקא במלחמה", שהיא "פסגתה של קביעת ההיסטוריה",⁵³ והיא תופעה חיונית והכרחית בתהליך של קידוש השם בעולם.⁵⁴

גם הרב אבינר חוזר בכמה מקומות על אמירות הבאות להסתייג מאידאליזציה של המלחמה, וכך כתב בפירושו למאמר "המלחמה" של הראי"ה קוק: "לעומת כל אותם פילוסופים אירופאים אכזריים, שהיו בעיקר מקרב הגרמנים, ושעשו אידיאליזציה מהמלחמה [...] אנו יודעים שמלחמה היא דבר רע מאוד".⁵⁵ עם זה הוא מדגיש שלמלחמה יש תפקיד וכי ישועה גדולה יוצאת ממנה. בפרק אחר כותב הרב אבינר כי "מלחמה היא דבר שלילי, ודאי שהיה עדיף לפתור את הבעיות ללא מלחמה, אך יחד עם זאת מלחמה איננה דבר בלתי מוסרי ואינה מעשה מבזזה ולא מכובד".⁵⁶ גם הרב שנוולד, שהביע את הסתייגותו מהערצת המלחמה, מדגיש כי "כל זמן שהמלחמה נצרכת בעולם יש לעשותה במלוא התנופה".⁵⁷ דומה שמדובר בשיטה עקיבה של רטוריקה המסייגת את היחס החיובי למלחמות בטרם תבוא למנות את שבחן. ברם ההסתייגות היא במישור הטריטוריאלי עבור כל בן תרבות בימינו, ואילו הדגשת היבטיה החיוביים של המלחמה היא חידוש שמניח בית המדרש הזה לפתחו של מי שקשוב להגיגיו, וחידוש זה מחולל השפעה ועשוי להלהיב וליצור אמפתיה לתופעת המלחמה.

הסכסוך והמאבק מוסברים בבית המדרש הציוני דתי הנדון כחיוניים גם להבאת המשיח ולהכשרת עם ישראל למלחמות שיבשרו את בואו. אשר על כן קשה שלא לייחס תכונה של "לכתחילה" למציאותם של עימותים צבאיים בין ישראל לעמים בימינו על פי שיטתו. הרב אבינר אכן סבור שכל מלחמותיה של מדינת ישראל הן בבחינת הכנה לקראת המלחמות

53 שם, עמ' 110.

54 שם, עמ' 136. נושא קידוש השם ויחסו למושג המלחמה הוא סוגיה רחבה וחשובה לעצמה, ובה אני דן בפירוט במקום אחר.

55 ש' אבינר, המלחמה (לעיל, הערה 39), עמ' 187. בדבריו על הפילוסופים הגרמנים נראה שהרב אבינר מתכוון בעיקר לניטשה, שאותו הוא מציין בספרו מחיל אל חיל, עמ' 49, כפילוסוף אשר שיבח את המלחמות, שלא כעמדת היהדות, ש"האידיאל הוא שהכל יופיע בדרכי שלום".

56 אבינר, "המלחמה" (לעיל, הערה 39), עמ' 189. וראו עוד בספרו מחיל אל חיל (לעיל, הערה 14), עמ' 126. שם מדגיש הרב אבינר כי "יש מקום לאלימות רק כאשר היא באמת נצרכת על-פי שכל ודעת".

57 א' שנוולד (לעיל הערה 48), שם.

המבשרות את בוא המשיח שעוד נכוננו לנו בעתיד. הוא מטעים ש"המשיח יהיה איש מלחמה", משווה דימוי מיליטנטי ביותר לגואל האחרון וקובע: "כאשר יבוא המשיח במהרה בימנו, הוא יצטרף לגיבורים אשר ילכו עמו, גיבורי רוח וגיבורי צבא". לאור זאת טוען הרב אבינר כי "כל מלחמותינו עד כה היו רק חימום הקנה לקראת מלחמותיו של משיח".⁵⁸

עם כל זה יש להדגיש שרבני הציונות הדתית אינם מצדדים בנטילת יזמות למלחמות לשם קירוב הגאולה ולשם קטיפת פרותיה החיוביים של המלחמה. העם או המדינה אינם צריכים לבקש אחריהן אלא רק להיענות לאתגר כאשר המציאות המתהווה מזמנת אותן. אם דברי הַגל שנזכרו לעיל ניתנים להתפרש כקריאה לקידוש המיליטריזם, הרי המחשבה הציונית דתית מתאזנת תמיד על ידי רתיעה עמוקה מהערצת השימוש בכוח על יסוד ההשקפה הדתית מוסרית.

עד כה עסקנו בשאלת האידאולוגיה המיליטריסטית, אולם כאשר מדובר בגילויי מיליטריזם בחברה המערבית בימינו, הכוונה להיבטים מתונים וחלקיים יותר של התופעה. כך בעניינה של מדינת ישראל יש חילוקי דעות בין הסוציולוגים בשאלה באיזו מידה אפשר לראות בחברה הישראלית חברה מיליטריסטית חרף ההסכמה שאין בה אותם גילויים קיצוניים הנזכרים לעיל.

חוקרים כגון ברוך קימרלינג ואורי בן אליעזר גורסים שאכן החברה הישראלית היא חברה מיליטריסטית מובהקת, אך שלא כחברות מיליטריסטיות אחרות אין בה משטר של אליטה צבאית, אידאולוגיה פשיסטית או צורת שלטון טוטליטארית.⁵⁹ האפיונים המיליטריסטיים של החברה הישראלית מתמקדים בהיבטים תרבותיים ומנטאליים הנוגעים להלכי רוח שרווחים בחברה. לדעתם, עובדה זו משתקפת יפה בהגדרה העצמית הרווחת של החברה הישראלית כ"אומה במדים" או בביטוי השגור "כל העם צבא".⁶⁰ היא מתבטאת במידת המרכזיות של

58 ש' אבינר, "משיח שלא לשמה", מעייני הישועה 279, ויגש, ט' בטבת תשס"ז. רבני הציונות הדתית מרבים לצטט את דברי הגמרא במגילה, יז ע"ב, הקובעת: "מלחמות נמי אתחלתא דגאולה", כאשר המלחמות הפכו לגילוי המובהק ביותר של התחלת הגאולה. ראו לדוגמה: ש' אבינר, עם וארצו, ג, ירושלים, תשנ"ט, עמ' לט.

59 ב' קימרלינג, "מיליטריזם בחברה הישראלית", תאוריה וביקורת 4 (1993), עמ' 124–131.

60 א' בן אליעזר, "אומה במדים ומלחמה: ישראל בשנותיה הראשונות", זמנים 49 (קיץ 1994), עמ' 51–65.

השיח הביטחוני, בנטייה לפתרונות כוחניים של הבעיות הקיומיות, בעובדה שהשירות הצבאי הוא גורם לכידות ראשון במעלה לישראלים מכל העדות, הזרמים וההשקפות, במידת הבולטות והמעורבות של אנשי צבא בכירים בפעילות הפוליטית והמדינית, בעדיפות הניתנת לשיקולי ביטחון בקביעת סדרי עדיפויות לאומיים ובשפע של סמלים, דימויים וריטואלים מתחום הצבא, המלחמה והנצחת הנופלים שחדרו אל תוככי התרבות הישראלית, וזוכים בה למקום של כבוד. קימרינג רואה במיליטריזם הישראלי תוצר של הקולוניאליזם הציוני,⁶¹ ואילו בן אליעזר סבור שיסודו באידאולוגיה שהתהוותה בקרב הדור הצעיר בארץ בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים, על רקע החרפת העימות בין יהודים וערבים. בני הדור הזה היו משוחררים מרגשי נחיתות גלותיים שאפיינו את קודמיהם, והם ניחנו בביטחון ובתעוזה שהביאו אותם לגבש פתרונות צבאיים לבעיות הקיומיות של החברה בישראל. הם החלו לראות את הקונפליקט "דרך הכוונת" כלשונו, ובהדרגה רכשו לעצמם עמדות כוח בהנהגה, והשפיעו על הערכים המכוננים של החברה בישראל. ערכים אלה עיצבו את דמותה של מדינת ישראל כ"אומה במדים", לדעתו, לאורך שנים רבות.⁶²

אולם סוציולוגים אחרים, בהם משה ליסק ודן הורביץ, אף שהם מכירים בכוח הביטחוני שהביא לעיסוק מוגבר בענייני צבא וביטחון בישראל, הרי לדעתם לא נהפכה החברה הישראלית למיליטריסטית חרף צרכיה הביטחוניים. לדבריהם, אף על פי שהעם בישראל נתון במלחמה מתמדת עם עמי ערב, ומאז תום מלחמת העולם השנייה לא הייתה אפילו מדינה אחת שהתנסתה במלחמות רבות כמו מדינת ישראל,⁶³ הרי יש בחברה הישראלית מרכיבים המנטרלים את המיליטריזם, והיא פיתחה נוגדנים שמעקרים את השפעותיו. ליסק והורביץ סבורים שנוגדנים אלה אף מתחזקים בעשורים האחרונים, כאשר בחברה הישראלית מתעצמות מגמות המאפיינות חברה אזרחית, וחל פיחות בערכו של האתוס הביטחוני.

61 קימרינג (לעיל, הערה 59), עמ' 124, ובמאמרו:

"Patterns of Militarism in Israel", *European Journal of Sociology*, 34 (1993), pp. 199–202.

62 א' בן-אליעזר (לעיל, הערה 45). טיעון זה חורז את ספרו לכל אורכו, כאשר הוא מנסה להוכיחו בדיון מפורט ביותר בפעילויותיהם השונות של הצעירים בישראל באותה תקופה. על החברה הישראלית כ"אומה במדים" לאחר קום המדינה ראו: א' בן-אליעזר (לעיל, הערה 60).

63 ד' הורביץ ומ' ליסק, "דמוקרטיה ובטחון לאומי בסכסוך מתמשך", יהדות זמננו ד (תשמ"ח), עמ' 59–64; מ' ליסק, "האתוס הביטחוני של ישראל כחברה מיליטריסטית", תרבות דמוקרטית 4–5 (תשס"א), עמ' 187–211.

לדעתי, החברה הציונית דתית עברה בה בעת תהליך הפוך, ויש כמה ראיות למגמה זו: אם בתקופת ארגוני השמירה והמתחרות ובעשורים הראשונים של מדינת ישראל הייתה מידת מעורבותם של ציונים דתיים בענייני צבא וביטחון דלה ודלילה למדי, הרי היא הולכת ומתעצמת בעשורים האחרונים. מספר החיילים הציונים דתיים ביחידות קרביות – רגילות ומבחרות, ומספר הממשיכים לקצונה ולתפקידי פיקוד אחרים גדל והולך. תופעה בולטת זו מקרינה על ההווי, על האתוסים ועל המודלים לחיקוי בחברה זו. כלי הזין, שבמורשת הדתית המסורתית נחשב לאומנתו של עֶשׂו, נהפך לסימן מזהה דווקא של רבים וטובים בבני הציונות הדתית, ותופעה זו שיסודה בצרכים הביטחוניים של המתגוררים בקרבת אוכלוסייה ערבית עוינת גולשת גם למקומות שבהם הצורך הביטחוני אינו כה חיוני.

את התמורה שחלה במעמד הצבא בציונות הדתית אפשר להמחיש בביטוי מייצג מן ההיבט הסימבולי וביטוי אחר מן ההיבט הפוליטי. בהיבט הסימבולי דומה שתמונת החייל החובש כיפה ונושא נשק, וביתר הבלטה – מתפלל כשהוא עטוף בטלית ועטור בתפליין ונשקו עליו, נהפכה לתמונה קלאסית מייצגת של הצעיר הדתי האידאלי במיטבו. בהיבט הפוליטי המפלגה המייצגת את הציבור הציוני דתי בחרה בראשית שנות האלפיים להעמיד בראשה אדם שהגיע משרדות הקצונה הבכירה בצה"ל (אפי איתם), מה שאין כן בכתשעים שנותיה של הציונות הדתית עד אז, שמנהיגיה באו מעולם הרבנות, מעולם העסקנות הציבורית או מתחום החינוך והפעילות החברתית, ותואריהם, אם היו, היו תארים אזרחיים – רבניים או אקדמיים, ולא דרגות קצונה צבאיות.

לצד הגברת המעורבות של ציונים דתיים בחיי הצבא הולך ומתגבר גם העיסוק התורני בשאלות הנוגעות לענייני צבא וביטחון. ספרות זו עוסקת במרכיבים הגותיים ותאורטיים של הצבא והמלחמה ומרבה לעסוק בעיקר בשאלות הלכתיות הן ברמת הפרט של החייל הבודד הן בהיבטים ציבוריים הנוגעים מקבלי ההחלטות, כלומר בבעיות של אתיקה והלכה בעתות מלחמה.

אם נחבר בין הגילויים הללו ובין הרבדים האידאולוגיים של יחס חיובי לצבא ולמלחמה מנקודת ראות דתית ציונית המתגלה ומתפרטת בדברי רבניה, נוכל לומר שגם אם כעת קשה להגדיר חברה זו מיליטריסטית הרי יש בה פוטנציאל מסוים להגיע לכך, ועל כל פנים ליצור בקרבה תאים ותת קבוצות שהלכי רוח מיליטריסטיים יחלחלו לתוכם.

בין אידאולוגיה לפרקטיקה – השלכות אופרטיביות

פערי תפיסות בין דתיים לחילוניים

הוויות חייו והשקפת עולמו של החייל הציוני דתי ועיצוב דרכו המעשית אינם מנותקים מעולמו הרוחני והאידאולוגי. אמנם קשה לאמוד בכירור את מידת ההשפעה של המחשבה הרבנית על החברה הציונית דתית בכללה ועל אנשיה המשרתים בצה"ל, שהרי הכתיבה והדרשה של רבנים הנזכרים לעיל ואחרים אינה משקפת באופן מייצג ומדויק את עולמו הרוחני של כלל הציבור, אולם נראה שהתפיסות המשתקפות בספרות התורנית הכתובה ומתבטאות גם בדברים שבעל פה מחלחלות אל חלל עולמה של החברה הדתית, ובמיוחד נודעת להן השפעה על עולמם של בני הדור הצעיר החובשים את ספסלי הישיבות.

לפיכך יש לתת את הדעת שתפיסת הצבא והמלחמה בעיני רוחו של החייל הציוני דתי עשויה להיות שונה ונבדלת מזו המקננת בלבו של חברו ליחידה שאינו נמנה עם ציבור זה. אם עבור החייל החילוני המצוי מדובר בהגנה על המדינה מפני אויבים המבקשים להשמדה, הרי עבור החייל התורני מדובר גם, ואולי בעיקר, במלחמת ה' נגד אויביו. אם החייל החילוני רואה בקונפליקט הישראלי ערבי סכסוך לאומי טריטוריאלי, הרי עבור החייל התורני מדובר במאבק דתי, שהוא השתקפות של עימות רוחני, מטאפיזי ומטא-היסטורי. נמצא שחברים ליחידה עשויים לראות כל אחד באור אחר לגמרי את המלחמה שבה הם נתונים. הבדלי התפיסות בעניין זה חורגים מהבדלי השקפות הקיימים בדרך הטבע בכל יחידה, שכן הם נוגעים למהות העימות שבין צה"ל לאויביו ובין ישראל לעמים. ההבחנה בין בעלי ההשקפה הדתית לבעלי ההשקפה החילונית עמוקה הרבה מזו שבין אנשי ימין לאנשי שמאל, ומתקבל על הדעת שהבדל זה יכול להשפיע גם על דפוסי ההתנהגות הפרקטית.

נדגים זאת בעזרת השלכה אפשרית אחת הנוגעת לנכונות להגיע להבנות ולפשרות עם האויב. חילוקי דעות בין הימין לשמאל בשאלה זו ייסובו סביב שיקולים אסטרטגיים, ויתקיים פולמוס בדבר הסיכויים והסיכונים הקיימים בכל צעד של ויתור ונסיגה. עם זה שני הצדדים מסכימים על מכנה משותף של קריטריונים לכל מעשה שהוא בדיקה ראלית של שיקולי טובת המדינה ואזרחיה. אבל בעל האידאולוגיה הדתית שבעיניו הסכסוך אינו לאומי טריטוריאלי גרידא אינו שותף לאותן הגדרות בסיסיות ולדידו העם היושב בציון הוא נציג ה' עלי אדמות, ולכן אין הוא רשאי לדון כלל בפשרות הנובעות משיקולים ריאל-פוליטיים. התפיסה הגורסת שלוחמים בנו כיוון שאנו עם ה', וכי מטרת עמי ערב למנוע את התקדמות תהליך הגאולה,

והסבורה שמדינת ישראל מקדשת את ה' על ידי ניצחונותיה, וחילול ה' הוא כאשר היא מבצעת נסיגות, איננה מניחה מקום לכל דיון על הסדרים שיש בהם פשרה.⁶⁴

שיקולים בקבלת החלטות

התפיסה הדתית מטאפיזית של העימות בין ישראל לערבים עשויה להשפיע על קבלת החלטות אופרטיביות. אמנם עד כה לא התקיימה זיקה הדוקה בין עולם החשיבה והאידאולוגיה של אסכולת מרכז הרב ורבני הציונות הדתית ובין הפיקוד בצה"ל, אולם היום אנו עדים להתרבות אינטנסיבית של חיילים יוצאי ישיבות בתפקידי פיקוד. תופעה זו אשר לפי שעה מתבטאת בעיקר בקצונה הזוטרה תחדור מן הסתם בהדרגה גם אל הפיקוד הבכיר. התפיסות שהוצגו במאמר זה עשויות להשפיע על שיקוליהם של מפקדים בקבלת החלטות מבצעיות. לדוגמה, המושגים קידוש השם וחילול השם בזירה הצבאית או התפיסה החיובית של הרעיון "לעשות נקמה בגויים" עשויים להוות קטליזטור ליציאה למבצעים צבאיים ולמלחמות.

כעומק הקדושה – עומק האכזבה

התפיסה המקדשת את הצבא על כל מרכיביו והתפיסה הטלאולוגית של המלחמות הגורסת שמלחמות ישראל נועדו לקדם את הגאולה עלולות להוביל למשברים קשים כאשר דברים אינם מתנהלים לפי התכניות ואינם עולים בקנה אחד עם הציפיות של רבני הציונות הדתית. אם הצבא אינו כלי שימושי גרידא אלא כלי קודש, הרי מפח הנפש שעלול להיווצר כאשר הוא פועל בדרך שאינה נראית לציונות הדתית הוא גדול מאוד. אם ההישגים המבצעיים של צה"ל ותוצאותיהם אינם מבשרים התקדמות בעליל לקראת הוצאת הטוב הגנוז באומה, החלת ריבונותה על שטחי הארץ וקידום הגאולה, קשה מאוד להכיל את האכזבה. דומה שמשברי ההתנתקות יכלו ללמד היטב על הסכנות שבתפיסה המפרשת מתוך ביטחון רב את התהליכים ואת הכוחות הפועלים בהם, ובראשם צה"ל.

64 מובן שהסוגיה ההלכתית של החזרת שטחים לשם הסכמי שלום משקפת פער דומה בין אנשי שמאל לאנשי הימין המאמין, אולם בדברים אלה בכוונתי להראות את הפער הנובע מעצם התפיסה האידאולוגית בלי להידרש לרובד ההלכתי.

איזון ומיתון ביחס לצה"ל

לסיום אציין שבמשברי ההתנתקות אפשר לראות גורמים ממתנים ביחסו הנלהב במידת מה של הדור הצעיר בציונות הדתית לצה"ל. השימוש בצבא לשם פינוי גוש קטיף ורישומם של מראות ההרס שם זרעו בלב הנוער זרעים של יחס אמביוולנטי לצה"ל, אשר בגילוייו הקיצוניים עלול להיות הרה-אסון, אולם בביטוי המדוד הוא משמש קטליזטור לחשיבה ביקורתית וליחס זהיר יותר כלפי הצבא שנתפסזס כקדוש. הישגיו המפוקפקים של צה"ל במלחמת לבנון השנייה תרמו לאיזון מסוים על ידי שהשיבו את צה"ל ליעדי פעילותו האקוטיים והחזירו לתודעה הציבורית את חיוניותו לביטחון מדינת ישראל ואזרחיה. נמצא שברוח החשיבה הדיאלקטית של תורת הראי"ה קוק יכולים אנו למצוא בעומק הרע גם קורטוב של טוב.